

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ И ТОМИСЛАВ ПРОТИЋ

**ПАРТИЈСКИ РАД У ДРАГАЧЕВУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ
1942. ГОДИНЕ**

Половином јануара 1942. године Окружни комитет КПЈ за Чачак јавио је Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

„Драги другови,

После упада окупаторских и недићевских трупа у слободни Чачак, па све до данас терор се продужује. Недићевци и четници који су јуче били са Дражом, данас су сви заједно постали жандарми окупатора. Они заједно с њим хватају комунисте и партизане и предају их Немцима за стрељање и за логор, пљачкају имовину партизана, бију њихове породице, постављају команданте у сваком селу. У свему овоме, разуме се, предњаче четници.

Ситуација је страшна, ми још не можемо да похватамо везе са друговима који су се склонили, јер је народ толико заплашен да не сме просто да разговара са тобом, нити да ти штогод каже о друговима и партизанима, јер је велики део стрељан и одведен

негде у лагер. Рачуна се да их је на две до три хиљаде. То се стално продужује...“¹

Потписујући овај извештај, Радослав Раде Минић тражи савете и директиве за даљи рад.

Ипак, већ тада неки чланови Окружног комитета КПЈ долазе у Драгачево. Момчило Вилимановић се једно време настанио у Горачићима, код Андрије Главоњића. У Горачићима је боравио и Франц Соломон, члан ЦК КПЈ и Окружног комитета КПЈ за Чачак; становао је у Драшковића кафани, пошто је најпре из Чачка дошао у Граб. Склањао се код неких Словенаца, изгнаника, који су радили у руднику угља у суседном селу Рогачи. Словенац Антон Молек примао је код себе партизане на рад и тако им обезбеђивао било какву сигурност.²

Ситуација у Драгачеву била је тешка. Јер, велики број партизана и одборника НОО био је стрељан код Војнотехничког завода у Чачку после прве непријатељске офанзиве, убијен по разним местима овог дела Србије, мучен и злостављан по затворима у Гучи, Миросалцима, Горачићима, Марковици, Каони, Прилипцу и на Венцу у Лиси. Већа група бораца чамила је у Бањичком логору, а неки су већ били одведени у логоре Немачке и Норвешке. Неизвесна је била и судбина оних партизанских бораца који су се повукли према Санцаку. У Драгачево су често упадали, из Чачка и Краљева, Немци, којима су помагале, у уништавању припадника НОП-а, разуларене четничке јединице у саставу Јеличко-моравичког одреда којим је командовао злогласни „војвода“ Милоје Мојсиловић. У шиканирању симпатизера НОП-а, породица партизанских бораца и невиног становништва „истицали“ су се и Љотићевци и недићевци...

Ипак, Окружни комитет КПЈ настојао је да успостави контакте са партијским радницима и преживелим партизанским борцима у Драгачеву. Али, Милић Бугарчић, секретар Среског комитета КПЈ из Гуче, био је прешао у дубоку илегалност. Милојко Ђирјаковић, бивши политички комесар Драгачевског партизанског батаљона, такође. Слично је, у Вирову, учинио и Милојко Пајић, а у Церови — Драгиша Мајсторовић, командир Четврте чете Драгачевског партизанског батаљона. Јеремија Јечменић, члан Среског комитета КПЈ из Губереваца, ухваћен је од стране четника и убијен, по наређењу „војводе“ Мојсиловића, 14. јануара у Вичи.

Ратко Шибинац, члан Среског комитета КПЈ из Дучаловића, претучен је у затворима у Марковици, Гучи и Пожеги.

Готово сваког дана кроз села су се брзо преносиле вести о убиствима. Терор је био нечувен.

Окружни комитет КПЈ некако је успоставио контакт са Вучком Милошевићем у Марковици, Францом Соломоном и Андријом Главоњићем у Горачићима, Божићем Васовићем у Грабу, Милицом Вучетић Трепушом, која се скривала у Тијању, и неким другим партијским радницима.

Чланови ОК КПЈ сматрали су да се негде у Драгачеву налазе и Раденко Броћић, секретар Среског комитета СКОЈ-а и члан Среског комитета КПЈ за Драгачево, и Нико Павић, професор из Чачка, који је био одређен да остане у Драгачеву и ту делује у илегалним условима. Међутим, они су, схвативши какав је терор настао, крајем децембра 1941. године напустили овај крај и отишли према Санџаку.³

Вучку Милошевићу је пренесена најпре усмена, па писмена порука да не напушта Марковицу, где се из Чачка склонио после прве непријатељске офанзиве, и да се повезује са преживелим комунистима и партизанима, а потом да покуша, преко ариљског краја, да некако ступи у везу са партизанским снагама које су, како је претпостављано, још увек негде у Санџаку.

Разумљиво, деловало се у условима најжешћег терора, па се подразумевала најстрожија конспиративност.

У складу са директивом коју су добили, Милошевић и Андрија Главоњић започели су да окупљају чланове КПЈ и СКОЈ-а, борце и одборнике народноослободилачких одбора. Ти први контакти значили су за многе враћање вере у обнављање партијског рада и у наставак борбе против окупатора и домаћих издајника.

Крајем марта, Милошевић је отишао у Кулиновце код Чачка, где се, у кући Десимира Васиљевића, састао са Радом Минићем и Момчилом Вилимановићем (који се у међувремену пребацио у Чачак), члановима Окружног комитета КПЈ. Он је изложио тешку ситуацију у Драгачеву и известио да је успео да успостави контакте са Андријом Главоњићем, Савом Главоњићем и Миодрагом Главоњићем из Горачића, Миленом Лазаревић, Олгом Мариновић, Миланом Главоњићем и Живком Мариновић у Гучи, Миломиром Миливојевићем Зељом у Котражи и Милицом Вучетић Трепушом у Тијању. Минић и Вилимановић су тада пренели директиву да

успостављање веза са преживелим борацима и одборницима НОО мора да буде настављено, да треба полисивати и скривати оружје и сакупљати помоћ за Партију.⁴

Међутим, то је био изузетно опасан и веома одговоран задатак.

До људи је био стигао проглас немачког команданта Чачка, писан у фебруару, у коме се, поред осталог, претило:

„Онај ко би покушао да дигне на пролеће оружје против Немачке оружане силе биће безобзирно и без икаквог изговора уништен а затим Србију ће запосести оне наше специјалне трупе које би ваше и самозване и непромишљене вође таквим понашањем овамо доведле. У вашу земљу умарширале би опет нове и нове Немачке дивизије и тек онда бисте осетили све ужасе и страхоте овога рата, од којих је до сада ваша земља својим највећим делом остала поштеђена. А какав би за вас био резултат свега тога, само безгранична беда, стрељања у масама, реке проливане крви, једном речју опустошена цела земља и градови у рушевинама и згаришта од којих ни камен не би остао...“⁵

Претња је била жестока.

Још није била заборављена злогласна прва непријатељска офанзива крајем 1941. године. Нити су била заборављена стратишта. Црни барјаци још су се вили по крововима убогих драгачевских кућа. Црне мараме на главама жена и рушнице на рукавима сукнених „дока“ мушкараца непрекидно су опомињали. Осioni четници, који су примали плате од својих господара, претили су: „Некога ће да прогута црна помрчина“, „Кама ми се крви пожелела“, „Дете ћемо од литре у колевци да закољемо“ и слично...

Ипак, Окружни комитет КПЈ за Чачак није мировао. Нити партијски радници у Драгачеву.

Негде у априлу, Вучко Милошевић је још једном ишао у Кулиновце. У кући Десимира Васиљевића њему су Раде Минић и Момчило Вилимановић пренели да се формира ново Среско поверенство КПЈ за Драгачево. За секретара је одређена Милица Вучетић Трепуша, а за чланове: Андрија Главоњић из Горачића, Вучко Милошевић из Марковице и Драгиша Голубовић из Лопаша. Рачунало се, нормално, да се ово руководство прошири активирањем Милене Лазаревић у Гучи, Љубинка Пајића у Вирову, Ратка Шибинца у Дучаловићима, Миломира Ковачевића у Церови и Божића Васовића у Грабу.

У новом партијском руководству Драгачева Андрија Главоњић је био задужен за успостављање веза и окупљање преживелих бораца Драгачевског партизанског батаљона и других партизанских јединица, а Вучко Милошевић за рад СКОЈ-а и одржавање везе са Окружним комитетом КПЈ. Драгиши Голубовићу је пренесена порука да ће му партијска веза стићи преко Пожеге или преко Доње Краварице. Међутим, у прво време контакт са њим није успостављен, па је Среско повереништво КПЈ деловало са три члана. На специфичан начин у овом руководству своју улогу окупљања припадника НОП-а у Гучи и суседним селима имала је Милена Лазаревић.

Ново партијско руководство одржало је само два састанка: на Марића осоју у Турици и у кући Милојка Поповића у Тијању. Оба пута анализирано је стање у Драгачеву. Расправљало се и о држању преживелих бораца који су се, после затвора и мучења, задржали на терену и онима који су се управо били вратили из Бањичког логора. Окружни комитет КПЈ је о логорашима тражио посебан извештај, а нарочито је инсистирао на подацима о командном саставу Драгачевског партизанског батаљона.⁶

Среско поверенство КПЈ није успело да се повеже са партијским радницима у Ариљу и околини. Та веза није стигла ни до Драгише Голубовића у Лопаш, ни до Љубинка Пајића, Милојка Ђирјаковића и Милојка Пајића у Вирово, односно Пилатовиће, ни до неких других чланова КПЈ. Због тога је Милица Вучетић Трепуша, крајем априла, у Лопаш упутила Андрију Главоњића и Богића Васовића. Голубовић их је примио тек када су му показали неку партијску литературу. Главоњић и Васовић су пренели директиве о даљем раду партијске организације која је деловала на том подручју. Тражили су да се попише оружје са којим се располаже и да се прикупља новчана помоћ за КПЈ.

После њиховог одласка, оживео је рад ћелије КПЈ. Драгиша Голубовић у Лопашу и Краварици, а Стојан Целебцић у Пилатовићима и Прилипцу пописали су оружје на које се може рачунати и сакупили нешто новца, који су предали када су, почетком јуна, код Голубовића поново дошли Главоњић и Васовић. Голубовић је, уз то, још успео да се састане са Миломиром Ковачевићем у Церови и Милојком Пајићем, који је илегално живео у Вирову и Церови, а у неколико наврата и са Милојком Ђирјаковићем.⁷

У априлу и мају партијски рад у Драгачеву добија у ширини, можда и већој него што је то очекивао Окружни комитет КПЈ.

У Грабу, Рогачи и Горачићима створено је упориште око Андрије Главоњића и Богића Васовића. Франц Соломон је, у међувремену, напустио овај терен и отишао у Чачак. Организовао је читав низ састанака, на којима су присуствовали: Саво Главоњић, Миодраг Главоњић, Радоје Петровић, Серафим Ђоковић, Божидар Ђуровић, Илија Јањић, Радисав Главоњић, Гвозден Узуновић, Љубица Вујовић, Душан Драговић, Крстомир Јелушић, Огњен Шипетић, Будимир Васовић, Андрија Петровић, Драгојле Рајичић и неки други. Био је то практично партијско-скојевски актив, који је, заједно са одборницима народноослободилачких одбора из 1941. године, сакупио новчану помоћ за НОП, храну, одећу и обућу, помагао породицама палих бораца и логораша. Четницима је отворено говорено да се клоне издаје. Нису изостајали ни договори са Гвозденом Шипетићем, бившим командиром Грабске четничке чете, који је својевремено напустио четничке редове изјављујући да не жели братоубилачки рат. Шипетић је, поред тога, контактирао и са неким партијским радницима у Атеници и Кулиновцима. Раденко Мандић из Виљуше, који ће касније постати командант обновљеног Чачанског партизанског одреда „Др Драгиша Мишовић“, и Гвозден Шипетић разговарали су о заједничкој борби Шипетићевих људи и партизана против окупатора. Шипетић је говорио да у ту борбу може да поведе 40 — 50 бораца, али да не може одмах да са њима пође у трнавски крај, где партизани имају десетак бораца под оружјем.⁸

Ови разговори су вођени уствари пошто је Раденко Мандић напустио Драгачево. Он се једно време скривао у Грабу код Влада и Стојке Јовичић, одакле је прешао најпре у Лисице, па у Негришоре, где га је чувао ујак Велимир Тодоровић. Четници су, заједно са жандармима, некако за то сазнали, па су, 18. маја, опколили Тодоровићеву кућу и започели претрес. Када су стигли близу штале, на којој је био, Раденко Мандић је према њима бацио бомбу, повикао „Бежите, браћо, побегните нас комунисти“ и умакао. Један четник је погинуо. Исте ноћи ухапшени су Велимир Тодоровић и његов зет Миленко Кукић, одведени у Марковицу, затворени и претучени. Тодоровићу је поломљено неколико ребара. Сутрадан су похапшени и доведени у затвор и остали чланови Тодоровићеве породице. Једна кћерка Тодоровићева донела је са собом и дете од

четири месеца. Кућа је остала празна. Из Марковице су сви пребачени у Гучу, где их је „аслушавао“ лично „војвода“ Мојсиловић, па су након неколико дана пуштене кћерке Велимира Тодоровића, а он задржан са супругом и зетом. Изведени су пред преки суд, који је Тодоровића осудио на смрт, а после тога Миленко Кукић и његова ташта су пуштени.⁹

Извештавајући о томе Окружно начелство у Краљеву, средњи начелник из Гуче Владимир Јовановић је, поред осталог, написао 6. јуна:

„Половином прошлога месеца комуниста Мандић појавио се у мом срезу. Потери је пошло за руком да му уђе у траг и да га пронађе на штали Велимира Тодоровића, бившег деловође из Негришора, али је Мандићу пошло за руком да приликом опсаде убије једног четника и да испред потере умакне. Тодоровић је од стране Преког суда у Гучи осуђен на смрт и стрељан, јер је утврђено да је Мандић његов сестрић и да га је он прикривао...“¹⁰

Потере за Мандићем су настављене.

Док је Мандић био у Лисицама и Негришорима, Милица Бучетић Трепуша није успела да се састане са њим, па је и о томе извештавала Окружни комитет КПЈ за Чачак.¹¹

Поменути извештај средњег начелника умногоме је карактеристичан за оцену прилика у којима је трајало обнављање партијског рада у Драгачеву. Он каже:

„Службу јавне безбедности у срезу обављају у главном четници уз припомоћ органа Српске Државне Страже. Бројно стање четника у срезу износи око 400 и 70 официра, подофицира и редова Српске Државне Страже. Четници стоје под командом војводе Мојсиловића а у свим селима постоје одреди четника, којима су на челу четовође а у већим селима и команде места. Претседници општина су врло добри, честити и национално исправни људи, које сам изабрао из редова — четника још у децембру прошле године. Влада потпуна хармоније у раду између четника и општинских управа и до данас се није десио ни један инцидент“.¹²

Занимљива је слика економског стања:

„Како се осећа велика оскудица у исхрани и на свачија врата глад куца, за данас је људима највећа брига, не Дража, већ хлеб...“¹³

Раденко Мандић је, после одласка из Драгачева, са групом бораца долазио у Граб код Гвоздена Шипетића. Једном приликом

попалили су и општинску архиву и одузели пшеницу из обавезног откупа. У тој акцији учествовали су, осим Мандића, још и Драгиша Ненадић, Владан Шићевић, Десимир Васиљевић, Матија Лишанчић, Ђуро Стеванчевић, Светозар Бабовић и неки други, који ће касније, из трнавског среза, ући у састав обновљеног Чачанског партизанског одреда.¹³

Политичко-партијски рад, иначе, оживео је и у Губеревцима, где су деловали Јелисавета Вујиновић, Марија Лепа Плазинић, Драгомир Јечменић Цандрк, Ника Николић и неки други. У Турици се активирала скојевска група коју су сачињавали Миодраг Достанић, Милорад К. Достанић, Велимир Васиљевић, Данило Марић, Велимир Петрићевић и неки други омладинци, који, иначе, нису били скојевци.¹⁴

Највећа група деловала је у Гучи. Називали су је одбором Народног фонда. Милена Лазаревић и Милан Главоњић окупили су око села Олгу и Живку Мариновић, Света Баралића, Селимира Кувелића, Веру Лазаревић, Светолика Ђуровића, Филипа Јешића, Танасија Протића, Ратка Новаковића, Миљка Станића, Пауна Старчевића, Даницу Бројић, Нату Лазаревић, Душана Рајића, Благоја Рајића, Слава Дуњића, Аницу Гавриловић и неке друге, међу којима је било и веома младих, попут Драгана Ђерића и Предрага Лазаревића, који су обављали курирске задатке. Кућа Марице Станишић постала је пункт у који су стизали и неки партијски радници из Чачка (Франц Соломон и Станислава Цала Терзић), али и из Драгачева: Богић Васовић, Андрија Главоњић, Душан Драговић, а касније и Драгиша Голубовић.

И скојевска група из Турице била је повезана са Гучанима.

Одбор у Гучи прикупљао је намирнице, одећу и обућу, као и новац, за породице палих бораца и логораша. Рејони су били подељени. У Турици је са скојевцима ово радио Светолик Ђуровић, у Гучи — Милена Лазаревић, Олга и Живка Мариновић, а у Вичи и Горњој Краварици — Милан Главоњић. Сви су се они повезали са преживелим одборницима НОО из 1941. године и веома брзо сакупили око 300 килограма намирница, које је Велимир Васиљевић Врдало из Турице одвезао у Чачак, где их је Милена Лазаревић предала својој партијској вези.¹⁵

Преко Милана Главоњића и Душана Главоњића, Милена Лазаревић је обновила рад партијске групе у Вичи. Тамо су од чланова КПЈ живели учитељ Тихомир Јовановић и Јован Протић, бо-

рац Драгачевског партизанског батаљона из Гуче (који је у међувремену примљен у КПЈ). Кандидат за члана КПЈ био је Данило Ђуровић, такође борац Драгачевског партизанског батаљона. Секретар ове ћелије (пре актива) био је Јовановић. Он је у Вичу дошао после прве непријатељске офанзиве да би се, као партизан, склонио. Иако брат среског начелника Владимира Јовановића, нови вички учитељ и секретар партијске ћелије инсистирао је на будности. Није то било ни мало случајно: Ђуровић је готово јавно, и у кафанама, делио људима неке партијске материјале, које је преко Губереваца добијао од Андрије Главоњића, а из Гуче од Милене Лазаревић, што је за Јовановића било неприхватљиво пошто је вичка партијска ћелија деловала у самом четничком осињаку.¹⁶

Данило Ђуровић је у то време, иначе, више боравио код сродника у Доњем Дубцу него у Вичи. Ту се састајао са Рајком Боројевић, Драгомиром Марковићем, Андријом Тадићем, Драгојлом Тадић, Ђулом Тадић, Душаном Тадићем, Радисавом Тадићем, Адамом Милићем и неким другим припадницима НОП-а. И овде је сакупљана помоћ за породице палих бораца и логораше. До ове групе долазио је и Властимир Милекић из Милатовића, који се као партизан склонио у рудник у селу Рајцу, код Димитрија Радосављевића, партијског радника и управника овог рудника. Ту је радио још један Драгачевац партизан — Деспот Дејан Бојовић, родом из Ртара. Преко Ђуре Алексића из Заблаћа код Чачка, на рудник су из Београда стизали разни партијски материјали, који су говорили о стању на фронтима и успесима пролетерских бригада, а одавде их је Милекић разносио по драгачевским селима. Дубачка група успоставила је везе и са Петром Станишићем, Пајом Пајовићем, Милутином Радичевићем, Јовом Кнежевићем и неким другим припадницима НОП-а у Каони, Властељицама и Милатовићима.¹⁷

Са својом запрегом, Радисав Тадић из Доњег Дубца у неколико наврата је возио сакупљене намирнице према Чачку. Једном приликом, по извршењу тог задатка, у Јездини га је Станислава Терзић примила у СКОЈ.¹⁸

Среско поверенство КПЈ успело је да се повеже и са Миломиром Миливојевићем Зељом, Властимиром Вујовићем, Браниславом Луковићем и неким другим припадницима НОП-а у Котражи (Миломир Вујовић и Боривоје Кузмановић). Ови су, пак, успоставили везу са Церовом и Миросављцима, где су живели, непрекидно под присмотром четника, Миломир Ковачевић, Слободан Плазинчић,

Владе Милосављевић, Владе Цветић, Деско Илић, Петроније Целебцић и неки други борци, одборници НОО, симпатизери и помагачи НОП-а.¹⁹

У Марковици се активирала скојевска група, у којој су деловали Рашо Милошевић, Милета Станић, Милан Остојић и неки други.²⁰ У Зеокама, пак, Добривоје Рисимовић и браћа Ранђићи (Слободан, Александар и Војислав) раскринкавали су четничку пропаганду, која је тврдила да су партизани и комунисти уништени.²¹

Почетком лета, оживео је партијско-политички рад практично на читавом подручју Драгачева.

Иако се деловало у условима највеће илегалности, то није измицало Среском начелству у Гучи и четницима. Они су и даље убијали припаднике НОП-а, хапсили их и злостављали.²²

У јуну месецу од Окружног комитета КПЈ за Чачак Среско поверенство КПЈ за Драгачево добило је проглас Покрајинског комитета КПЈ за Србију којим се комунисти упознају да је Јелена Матић постала отворен непријатељ Партије и да преко ње (што је раније био случај) не треба одржавати никакве везе. Проглас су у Тијању Милица Вучетић Трепуша и Вучко Милошевић умножили у 20 примерака и догурили члановима КПЈ. Стигао је и проглас ОК КПЈ за Чачак у коме се говорило како треба контактирати са једним бројем четника који евентуално изражавају спремност да се, у сарадњи са припадницима НОП-а, боре против окупатора и издајника. Међутим, брзо се схватило да је то био погрешан потез и да се радило о погрешној процени: таква сарадња није била могућа, јер су четници отворено сарађивали са окупатором и од њега примали плате.²³

Једно време, у пролеће, у Ртарима је била и техника Окружног комитета КПЈ, за коју није знало Среско поверенство КПЈ. Писаћа машина, гештетнер, матрице, хартија и боја налазили су се у кући Аксентија Скелића, а онда су све то партијски радници Данило Митровић Аврам из Чачка (иначе родом из Негришора) и Владимир Јањић из Атенице пренели негде у трнавски срез.²⁴

Изведене су, на један посве дрзак начин, и неке акције пропагандног карактера.

Наиме, за време ускршњег сабора у Тијању, Живка Мариновић и браћа Ранђићи су неким четничким главешинама у цепове стављали прогласе Окружног комитета КПЈ и неке друге партијске материјале (вести).²⁵

Да би се састао са Милицом Вучетић Трепушом, на овај сабор је дошао и Андрија Главоњић. Јавио је и Гојку Вујовићу из Граба да треба да се нађу у Тијању. Пошто су се састали, Главоњић је предложио да заједно оду до тијањске школе. Пред њих је изашла учитељица Живка Вујиновић Була. Главоњић јој се обратио лозинком:

— Дошли смо да пијемо воде...

Тек после тога учитељица Вујиновић је Главоњића и Вујовића позвала у стан и послужила кафом. Тада је из једне споредне просторије изашла Милица Вучетић Трепуша, којој је Главоњић реферисао о политичкој ситуацији у Горачићима и Грабу, о држању припадника и симпатизера НОП-а и о четничким неделима. Милица Вучетић се посебно интересовала за неке другове из Граба: Драгојла Рајичића, Крстомира Јелушића, Огњена Шипетића, Душана Драговића и друге. Питала је и за држање Гвоздена Шипетића.

Када су се Главоњић и Вујовић spremали да оду, Трепуша је Гојку Вујовићу саопштила да је кандидован за члана КПЈ.²⁶

Но, ни четници нису мировали. Прогонили су и убијали припаднике НОП-а. Нису били једини Драгослав Пајић и Добросав Ђирјаковић из Вирова, који су убијени 29. јуна.²⁷ Четници су, заједно са припадницима Одред СДС у Гучи, непрекидно трагали за комунистима и њиховим сарадницима.

Њихова упорност уродила је плодом: проваљен је рад Средског поверенства КПЈ за Драгачево.

У једном извештају команде СДС Недићевом министарству унутрашњих послова забележено је:

„... 25. јула о. г. органи Српске државне страже у Гучи, у заједници са четницима Јеличког четничког одреда, ухапсили су: 1) Милошевића Вучка из Марковице, 2) Вилотијевића Момчила, учитеља из Тијања, 3) Вујиновић М. Живку, учитељицу из Тијања, 4) Вујиновић Јелисавету, домаћицу из Губереваца, 5) Лазаревић Милену, домаћицу из Гуче, 6) Лазаревић Веру из Гуче и 7) Главоњића Миодрага из Горачића — сви из среза Драгачевског. Ова лица похапшена су због тога што су одржавала везу и прикривала одбеглу комунистичку Вучетић Милицу зв. „Трепушу“. Сви су спроведени у Чачак...“²⁸

Милица Вучетић је избегла хапшење. Није пронађена за време прегреса школе у Тијању. Она се одатле пребацила у кућу Милојка Поповића, а затим, прерушена, преко Гуче (где се у Божа-

нићима и Броћићима задржала неколико дана) дошла у село Граб, заједно са Андријом Главоњићем, и скрила се код Милијане Вујовић и Љубице Вујовић, припадника НОП-а. Главоњић је, потом, отишао у Горачиће, али је схватио да се за њим трага, па је прешао у илегалност. Четници су обавестили Среско начелство у Гучи да је управо од један од организатора окупљања комуниста и партизана. Даље задржавање код куће било је ризично, па се Главоњић склонио у шуму недалеко од Брежђа, где се састајао са супругом Милицом, Радојем Петровићем и дечацима Наумом Главоњићем и Костом Главоњићем, својим најближим сродницима. Одатле је поново отишао у Граб, код Милијане Вујовић, а потом је организовао да се Милица Вучетић Трепуша пребаци у трнавски срез. Најпре су дошли у Горачиће, код Будимира Трашевића, а одатле су по ноћи, заједно са Савом Главоњићем, прешли планину Јелицу.²⁹

После тога, практично је Главоњић сам остао од чланова Среског поверенства КПЈ. Преко Сава Главоњића, Радоја Петровића, Душана Драговића, Божића Васовића, Крстомира Јелушића и неких других бораца, он је настојао да повеже преостале припаднике НОП-а. Контактирао је и са Раденком Мандићем, који је повремено навраћао у пријеличка драгачевска села. На тим задацима — окупљању припадника НОП-а — нарочито се истицао Васовић.

Похапшени у Тијању одведени су у Гучу, па у Чачак. Сви репо су мучени. Тражено је да одају где се скрива Милица Вучетић Трепуша, Вучко Милошевић, Живка Вујиновић, Миодраг Главоњић и Јелисавета Вујиновић спроведени су у Гестапо у Београду, а затим пребачени у Бањички логор, где су остали 13 месеци.³⁰

На интервенцију неких грађана Гуче, Милена и Вера Лазаревић су пуштене из Чачка истовремено кад и Момчило Вилотијевић.

За Андријом Главоњићем су настављене потере. Но, како нису у томе имали успеха, четници и жандарми су почели бруталније да поступају. Најпре су ухапшени од стране четника Милица Главоњић и Разуменка Главоњић, супруга и мајка Андрије Главоњића, и Радоје Петровић и одведени код општине у Горачиће, где је Петровић претучен. Затим су жандарми ухапсили целу Главоњићеву породицу: оца Јеротија, мајку Разуменку и супругу Милицу — а у кући су остали само Главоњићева мала деца (кћи Милева од четири и син Михаило од три године). Породици је стављено до знања да

ће остати у гучком затвору све док не открију где се Главоњић крије. Иако су знали где је, чланови породице су, и поред злостављања, ћутали.

Пошто му је запретила опасност, јер се сазнало да је радио у складу са директивама које је добијао од Андрије Главоњића, у илегалност је прешао још један Горачанац — Радоје Петровић.³¹

У одбрану породице Андрије Главоњића ставила се Милијана Вујовић, припадник НОП-а, иначе супруга Чедо Вујовића, четника и сарадника окупатора из Граба. Ова храбра жена, користећи „углед“ свога мужа, успела је најпре да извуче из затвора Милицу Главоњић, којој је била тетка, а затим и родитеље Андрије Главоњића.³²

Управо, Андрију Главоњића скривала је баш Милијана Вујовић у Грабу.

Ипак, Главоњић је откривен.

Опколили су га припадници одреда СДС из Гуче, које је у Граб довео Чедо Вујовић. Главоњић се бранио пуцајући и активирајући бомбе, које је бацао према нападачима. Пошто је рањен при покушају да се извуче из обруча, последњу бомбу ставио је под себе и јуначки погинуо. Чедо Вујовић је потом довео Љубицу Вујовић и своју супругу Милијану и наредио им да играју око мртвог члана Среског поверенства КПЈ кога су чувале.³³

У свом извештају о том догађају, команда одреда СДС у Гучи написала је:

„... Ноћу између 23 и 24 августа о. г. потерно одељење среза Драгачевског (Гуча) убило је у селу Грабу одбеглог комунистичког бандита Главоњића Андрију из Горачића, срез Драгачевски, а ухватили комунисте Васовића Божића и Шипетића Велимира и ухапсили њихове јатаке: Васовића Божићара, Вујовић Милијану, Зарића Жарка и Вујовић Љубицу, сви из села Граба. Истрага се води...“³⁴

Ухапшен је и Саво Главоњић из Горачића.

Сви похватани су спроведени из Гуче у Чачак. Убрзо су се нашли у Краљеву, одакле су, из затвора, Саво Главоњић и Божић Васовић успели да побегну и да пређу у илегалност.

После мучења и испитивања, остали су враћани у Гучу и ту затворени. За њих се заложио Гвозден Шипетић, бивши командир Грабске четничке чете. Као угледан човек, саветовао је своје пријатеље и комшије да својим јемством помогну похапшеним. Они су

га послушали, па су пуштени кућама заточеници гучког затвора: Велимир Шипетић, Божидар Васовић, Милијана Вујовић, Љубица Вујовић и Жарко Полуга (презиме Зарић из цитираног документа је погрешно). Полуга је извесно време био слуга код Чеда Вујовића и састајао се са Андријом Главоњићем, мада није био припадник НОП-а. Он, уствари, и није знао ко је Главоњић.

Користећи прилику, још у време погибије Андрије Главоњића, Вујовићеву кућу у Грабу напустио је још један његов слуга — Радован П. Савић Црни, бивши борац Драгачевског партизанског батаљона из Миросаљаца. Уствари, после прве непријатељске офанзиве, он је дошао да служи код агента Чеда Вујовића да би се склонио од четничких потера. По одласку из Граба, он је илегално једно време живео код неких сродника у Лису.³⁵

У то време у илегалност је прешао још један борац Драгачевског партизанског батаљона — Витомир Вуловић из Дучаловића. Другог излаза за њега није било. Јер, од повратка из Бањичког логора четници су га непрекидно прогањали претећи му убиством.³⁶

После погибије Андрије Главоњића, партијски рад у Драгачеву губи у интензитету. Више није постојало партијско руководство, а прекинута је и веза са Окружним комитетом КПЈ за Чачак. Терор четника добијао је у жестини. Преживели борци, чланови КПЈ, СКОЈ-а и народноослободилачких одбора упућени су само на личне контакте. Ђелија КПЈ у Вичи, исто као и она у Лопаци, препуштена је себи. Комунисти и скојевци из Гуче, одбор Народ-ног фонда такође, мало су се притајили.

Покушаји Божића Васовића као инструктора ОК КПЈ да нешто учини били су ограниченог домета. Уз то, неки припадници НОП-а морали су да напусте Драгачево и да се склоне у Београд.

Окружни комитет КПЈ за Чачак ипак није у првој половини 1942. године имао потпуно јасну слику свега онога што се збивало у Драгачеву. О томе сведочи и извештај који је, 10. фебруара 1943. године, Милорад Миле Станишић упутио Покрајинском комитету КПЈ за Србију. „Ми смо — писао је он — покушали да тамо³⁷ рад успоставимо и било је се у периоду јули — август и прилично успело, али небудношћу другарице из ОК СКОЈ-а³⁸ која је тамо радила, открила је тамо своје присуство тако да је морала отуд да бежи а један руководилац ухваћен је и послат у лагер у Бгд.³⁹ Мало доцније опет својом непажњом убили су нам још једног руководиоца⁴⁰ а 2 чл(ана) КП и 3 скојевца затворе и рад потпуно замре. Дру-

гови још нису били стигли да колко толико повежу и учврсте организацију, тако да се распадне и оно што су створили...“⁴¹

Ваља знати да је тај рад организован у условима најжешћег терора који су завели четници и недићевци. У томе су им свесрдну помоћ пружале општинске управе и Среско начелство у Гучи. Ипак, партијски рад, захваљујући напорима Окружног комитета КПЈ и Среског поверенства КПЈ за Драгачево, добио је у ширини. Сакупљано је оружје и раскринкавана четничка и окупаторска пропаганда. Сабирана је помоћ у храни, одећи, обући и новцу за потребе КПЈ, породице палих бораца и логораша. Ширена је истина о успесима пролетерских јединица и савезничких армија, чиме је распаљивана нада у коначну победу. Иако није било значајнијих акција оружаног карактера, и то што је рађено — довољно је да се схвати величина ангажовања припадника НОП-а и чланова КПЈ и СКОЈ-а у једном изузетно суровом времену каква је била прва половина 1942. године. Истина, може се слободно рећи да је, у том периоду, унеколико била умањена пажња окупатора и домаћих издајника, којима се чинило да се партизански покрет после жестоких губитака које је претрпео крајем новембра и у децембру 1941. и у јануару 1942. године не може брзо обновити. И управо тај момент Партија је искористила, али су уследили нови губици: затвори су се пунили, припадници НОП-а су убијани или одвођени у логоре. Само, ни то није могло да заустави деловање КПЈ, које је имало плима и осека, али никад није престајало — све до слободе.

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Зборник докумената и података НОР-а, том I, књига 3, Београд, 1953, стр. 16—19.
2. Реконструкција аутора овог рада.
3. Изјава Вучка Милошевића ауторима овог рада.
4. Стенографске белешке „Устанак и борба за ослобођење Драгачева од 1941. до 1944. године“ писане 12. VI 1952. године, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, бр. 13.493.
5. Грађа за монографију чачанског ратног округа — Активност непријатеља, Историјски архив Чачак, рег. бр. 517, стр. 70.
6. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, Чачак, 1967, стр. 219—220. Тамо пише да је одлука донесена у мају 1942. године, али је, судећи по подацима до којих су дошли аутори овог рада вршећи реконструкцију догађаја, то било раније.
- 6а. Изјава Вучка Милошевића ауторима овог рада.
7. Изјава Драгише Голубовића ауторима овог рада.

8. Реконструкција аутора овог рада. О томе нешто више има у Хроници Агенице и Кулиноваца Вука Петронијевића и Димитрија Јањића, рукопис у Историјском архиву Чачка.
9. Раде Јованчевић, Негришорска хроника, рукопис у Историјском архиву Чачка.
10. Зборник докумената и података НОР-а, том I, књига 4, Београд, 1954, стр. 27—28.
12. Грађа за монографију чачанског ратног округа — Активност непријатеља, Историјски архив Чачак, рег. бр. 517, стр. 244—246.
11. Податак из поменуте Негришорске хронике.
- 12а. Исто.
13. Као под 8.
14. Реконструкција аутора овог рада.
15. Изјава Драгише Голубовића ауторима овог рада. Коришћени су и подаци из изјава Миодрага Достанића и Милорада К. Достанића из Чачка, затим поч. Светолика Ђуровића из Гуче.
16. Реконструкција аутора овог рада. Изјаве Душана Главоњића из Београда, Радисава Тадића из Доњег Дубца и Јована Протића из Београда.
17. Изјава Властимира Милекића из Тополе, Радисава Тадића, Душана Тадића, Буле Тадић и Драгојле Тадић из Доњег Дубца.
18. Изјава Радисава Тадића.
19. Сећање Вучка Милошевића из Чачка; реконструкција аутора овог рада.
20. Изјава Ратка Шибинца из Чачка и Слободана Ранђића из Чачка; реконструкција аутора овог рада.
21. Исто.
23. Изјава Вучка Милошевића из Чачка. На овај податак се указује у више реконструкција догађаја које су вршене за потребе разних институција у Београду и Чачку.
24. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 215.
25. Изјава Слободана Ранђића ауторима овог рада.
26. Изјава Гојка Вујовића из Београда ауторима овог рада.
27. „Чачански крај у НОБ — пали борци и жртве“, припремили: Младен Стефановић, Радош Маџаревић, Витомир Василић, Радован М. Маринковић и Драгољуб Суботић, Чачак, 1977, одељак Драгачевци.
28. Зборник докумената и података НОР-а, том I, књига 4, Београд, 1954, стр. 354.
29. Изјава Милице Гавоњић из Горачића; реконструкција аутора овог рада.
30. Изјаве Јелисавете Вујиновић — Богићевић и Вучка Милошевића из Чачка.
31. Изјава Милице Гавоњић из Горачића и Радоја Петровића из Љубића.
32. Као под 31.
33. Изјава Љубице Вујовић — Васовић из Чачка.
34. Грађа за монографију чачанског ратног округа — Делатност непријатеља, Историјски архив Чачак, рег. бр. 517, стр. 289—295.
35. Изјава Радована П. Савића Црног.
36. Историјски архив Чачак, Срески комитет КПС Гуча, 1945, несређена грађа, подаци из партијске документације Витомира Вита Вуловића.
37. У Драгачеву.
38. Милица Вучетић Трепуша.
39. Реч је о Вучку Милошевићу.
40. Реч је о Андрији Главоњићу.
41. Историјски архив Чачак, МГЧА, ф. I, рег. бр. 109.